

opusdei.org

List preláta (16. februára 2023) | Bratstvo

Mons. Fernando Ocáriz nás povzbudzuje k zamysleniu sa nad niektorými postojmi a prejavmi, cez ktoré sa vyjadruje bratstvo.

25.02.2023

Milovaní, nech Ježiš opatruje moje dcéry a mojich synov!

1. Týmto listom vás chcem pozvať k tomu, aby ste sa spolu so mnou zamysleli nad niektorými aspektami

obsiahnutými v slovách Pána, o ktorých tak často rozjímame: „Toto je moje prikázanie: Aby ste sa milovali navzájom, ako som miloval ja vás.“ (Jn 15,12)

Ježiš nás miloval až do krajnosti, až do takej miery, že za každého z nás položil svoj život. Vieme to a túžime tomu veriť živšou a účinnejšou vierou, o ktorú Ho prosíme tak, ako to robili apoštoli: „Daj nám väčšiu vieru“ (Lk 17,5). Tak budeme môcť povedať so svätým Jánom naplno presvedčení: „Spoznali sme lásku, akú má Boh k nám. Boh je láska; a kto ostáva v láske, ostáva v Bohu a Boh ostáva v ňom.“ (1Jn 4,16)

„Boh je láska“ (1Jn 4, 8) a vyzýva nás k láske: „To je naše najvyššie povolanie, naše povolanie par excellence, s tým je spojená aj radosť kresťanskej nádeje. Kto miluje, má radosť z nádeje, že sa stretne s veľkou láskou, ktorou je Pán“^[1].

Naša láska k Bohu, nadprirodzená láska, je odpoveďou na Božiu lásku ku každému a každej z nás, ktorú nám dáva sám Pán za vzor a horizont našej lásky k druhým. Láska k Bohu a láska k druhým sú natoľko spojené, že „pri akomkoľvek skutku bratstva hlava a srdce nemôžu pri mnohých príležitostiach rozlíšiť, či je to služba Bohu alebo bratom, pretože v druhom prípade vlastne slúžime Bohu dvojnásobne“^[2].

2. Láska k druhým je v našom živote taká rozhodujúca, že „vieme, že sme prešli zo smrti do života, lebo milujeme bratov“ (1Jn 3,14). Láska sa rozvíja nespočítateľnými spôsobmi a zasahuje celý svet. Nikto nám nemôže byť ľahostajný, pretože „každý je plodom Božej myšlienky. Každý z nás je chcený, každý z nás je milovaný, každý z nás je potrebný“^[3].

Týmito riadkami by som chcel, aby sme sa zamysleli nad niektorými

obzvlášť dôležitými postojmi a prejavmi, ktorými sa vyjadruje bratstvo. V istom zmysle sa zhrňujú v týchto slovách svätého Josemaríu: „S akou naliehavosťou kázal apoštol Ján “mandatum novum!” — Milujte sa navzájom! — Chcel by som pred vami padnúť na kolená — bez žartov, veď moje srdce po tom naozaj túži — a prosiť vás, aby ste sa navzájom milovali, vzájomne si pomáhali a vedeli si odpustiť. — A preto odhodte pýchu, buďte súcitní, majte sa radi a vzájomne si pomáhajte modlitbou a úprimným priateľstvom“^[4].

Šírka porozumenia

3. Slovo *porozumenie* môže v kontexte osobných vzťahov evokovať iba jeden z jeho aspektov: nenechať sa prekvapiť chybami a slabosťami druhých. V takomto prípade by však nebolo možné celkom pochopiť zmysel tohto bodu *Cesty*: „Kresťanská

láska spočíva nielen v "dávaní", ale aj v "pochopení"^[5].

Porozumenie je plodom lásky, ktorá „chápe“: „Nevidí“ v prvom rade chyby alebo nedostatky, ale čnosti a kvality druhých. Pamätám si na jedno rozjímanie, ktoré nám predniesol don Javier 26. augusta 1999 počas letného kurzu v Olbeire (dom na duchovné cvičenia v Galícii, v Španielsku). S láskou a dôrazom nás vyzýval, aby sme „ľudí nevideli cez ich chyby ale cez ich čnosti“. Láska nám umožňuje s radosťou vidieť pozitívne vlastnosti druhých. „Musíme sa radovať z dobra našich blízkych, ako keby bolo naše“^[6]. To je najväčším opakom pohľadu na druhých naplneným hriechom závidia v zmysle smútku z dobra druhých.

Každá osoba má zároveň vždy väčšiu cenu, ako tú, čo si dokážeme uvedomiť našim zvyčajným

poznáním. V istom zmysle sa často stáva to, o čom čítame v Písme, keď nás List Hebrejom vyzýva nezabúdať na pohostinnosť: vďaka nej „niektorí takto prijali ako hostí anjelov, a ani o tom nevedeli“ (Heb 13,2).

4. Porozumenie, ktoré sa rodí z lásky nám tiež umožňuje vidieť chyby a nedostatky druhých: chápeme človeka v pozitívnom i v negatívnom zmysle. A môžeme si byť istí, láska to vidí, pretože je veľmi múdra, že toho pozitívneho je omnoho viac ako toho negatívneho. V každom prípade, negatívne veci nie sú motívom k separácii, ale k modlitbe a pomoci, ak je to možné k ešte väčšej láske a ak treba k bratskému napomenutiu.

Náš Otec veľmi zdôrazňoval tento niekedy až heroický prejav lásky: „Praktizujte bratské napomenutie, *ne sit populus Domini sicut oves absque pastore* (Nm 27,17), aby táto nadprirodzená Rodina, ktorou je

Dielo Božie, nevyzerala ako stádo oviec bez pastiera. Vždy som vás učil, dcéry a synovia moji, že v Diele musí byť každý pastierom aj ovečkou“^[7].

5. Všetci sme slabí a nemôžeme sa čudovať, keď niekedy reagujeme s hnevom a nepochopením voči druhým ľuďom. Nemali by sme však tieto reakcie prijímať a ospravedlňovať ich; skôr to majú byť chvíle, kedy budeme Pána prosiť o odpustenie a prosiť Ho, aby prehĺbil našu schopnosť milovať, aby nám dal viac porozumenia, ktoré je plodom lásky. A tak, bez toho, aby sme sa nechali odradiť našou slabosťou, budeme Boha prosiť o pomoc, aby sme mu nakoniec mohli plní vďačnosti povedať: „Dávaš môjmu srdcu odvahu“ (Ž 119,32).

Je napríklad dôležité, aby sme sa snažili ovládnuť a zmierniť netrpezlivosť, ktorá sa môže spontánne objaviť tvárou tvár

skutočným alebo ani nie tak
skutočným chybám druhých
(niekedy môžu tieto chyby existovať
iba v našej predstavivosti). Táto
netrpezlivosť môže viesť k
nepochopeniu a teda k nedostatku
lásky. Tieto starobylé slová svätého
Cypriána z Kartága sú silné: „Láska je
puto, ktoré spája bratov, základ
mieru; puto, ktoré dáva pevnosť
jednote, prevyšuje nádej a vieru,
predstihne almužnu a mučeníctvo,
to, čo s nami zostane navždy v nebi.
Vezmite jej však trpezlivosť a bude
zničená“^[8].

6. Porozumenie, plod bratskej lásky,
vedie tiež k tomu, že sa vo
vzájomných vzťahoch vyhneme
diskriminácii, ktorá by mohla
vzniknúť na základe rozdielov. V
skutočnosti je táto rozmanitosť
bohatstvom pováh, citlivostí,
záujmov atď. Takto nám to vysvetľuje
naš Otec: „Musíte tiež neustále
praktizovať bratstvo, ktoré je nad

všetkými prirodzenými sympatiami alebo antipatiami, milovať sa navzájom ako skutoční bratia a sestry, so starostlivosťou a pochopením, ktoré sú vlastné tým, čo tvoria dobre zjednotenú rodinu“^[9].

Spolu so snahou milovať a chápať druhých je tiež dôležité, aby sme druhým uľahčili milovať nás. V tomto zmysle vám pripomínam, čo som vám napísal už dávnejšie: „Získať prívetivosť, radosť, trpezlivosť, optimizmus, miernosť a všetky cnosti, ktoré spríjemňujú spolužitie, je dôležité, aby ľudia mohli cítiť, že sú prijímaní a šťastní“^[10]. Tak sa vytvára atmosféra bratstva, v ktorej každý posilňuje lásku druhých a spoločne zakúšame *stonásobok*, ktorá nám prisľúbil Pán a smerujeme k večnému životu (porovnaj Mt 19,29).

Poklad odpustenia

7. Porozumenie je tiež úzko spojené s mimoriadne dôležitou skutočnosťou,

ktorou je odpustenie: prosbou o odpustenie a odpustením. V apríli 1974 nám náš Otec povedal, že „najbožskejšou vecou v našom živote kresťanov, Božích detí v Opus Dei, je odpustiť tým, ktorí nám ublížili“. A potom s veľkou jednoduchosťou dodal: „Ja som sa nemusel učiť odpúšťať, pretože Pán ma naučil milovať.“ Medzi toľkými dôsledkami a prejavmi Božieho detstva by sme možno spontánne nemysleli najmä na odpustenie. Chápeme však, že byť Božími deťmi znamená *byť Kristom*, stotožniť sa s ním. A Kristus prišiel na tento svet, večný Syn sa stal človekom práve preto, aby odpustil. Preto sa môžeme domnievať, že „nič nás nepripodobňuje viac Bohu, ako byť ochotní odpustiť“^[11].

Ako často sa modlíme a rozjímame nad modlitbou Pána! Odpustiť druhým je také rozhodujúce, že je podmienkou, aby nám odpustil Boh. Aké dobré je prosiť Pána, aby nás

naučil skutočne a vždy odpúšťať. Okrem toho majme svätú odvalu prosíť Ho, aby sme rovnako ako náš Otec začali milovať druhých natoľko, že sa ani nebudeme musieť učiť odpúšťať^[12]. Bolo by skvelé, ak by sme sa chceli dostať do stavu, kedy budeme milovať natoľko, že sa nikdy nebudeme cítiť urazení.

8. Rovnako dôležité ako porozumenie a odpustenie je naučiť sa prosíť o odpustenie a to i v malých každodenných konfliktoch. Úprimné gesto prosby o odpustenie je často jediným spôsobom ako obnoviť harmóniu vo vzťahoch, i keď si viac či menej oprávnene myslíme, že najviac urazenou stranou sme boli práve my. Božieho Syna nevedla k tomu, aby za nás prosil svojho Otca o odpustenie, prísna spravodlivosť založená na teoretických výpočtoch ale nezištná láska, ktorá berie do úvahy iba to, čo môže urobiť pre druhých.

Dcéry a synovia moji, nemyslíme si, že všetko toto je veľmi pekné, ale príliš náročné vzhľadom na našu malosť. Je to samozrejme veľmi vysoký cieľ. S Božou milosťou sa k nemu však môžeme postupne približovať, ak neprestaneme vynakladať duchovné úsilie – odpovedať na Lásku láskou – ktoré sa obnovuje každý deň.

Duch služby

9. „Najväčšou ambíciou Božích detí v Opus Dei (...) musí byť vždy služba^[13].“ Tomuto naliehaniu svätého Josemaríu dobre rozumieme, keď čítame a rozjímame nad slovami nášho Pána: „Syn človeka neprišiel, aby sa dal obsluhovať, ale aby slúžil“ (Mk 10,45). „Ja som medzi vami ako ten, čo obsluhuje“ (Lk 22,27).

Duch služby je prejavom lásky, náklonnosti, ponímania potrieb druhých ako svojich vlastných. Ako pôsobivo nám to vysvetlil náš Otec:

„Nevadí mi, že to budem opakovať mnohokrát. Všetci ľudia potrebujú lásku a my v Diele ju potrebujeme tiež. Snažte sa, aby bez sentimentalizmu, vaša náklonnosť k bratom a sestrám stále rástla. Čokoľvek sa týka nejakého môjho dieťaťa, musí byť – naozaj – veľmi naše: v deň, keď budeme žiť ako by sme sa nepoznali alebo ľahostajne, sme zabili Opus Dei“^[14].

Neúmyselne by sa nám mohlo stať, že by sme žili ako cudzinci, ľahostajní jeden k druhému, pretože by sme sa príliš oddávali činnostiam, ktoré nám v skutočnosti bránia v tom, aby sme sa spoznali, zblížovali a aby sme sa zaujímali o druhých. Dcéry a synovia moji, na myseľ a do srdca mi prichádzajú slová, ktoré nám z celej sily hovorieval svätý Josemaría: „Milujte sa navzájom!“

10. Túžime slúžiť druhým, pretože vieme, že tak slúžime Ježišovi

Kristovi: „Veru, hovorím vám: Čokoľvek ste urobili jednému z týchto mojich najmenších bratov, mne ste urobili“ (Mt 25,40). Preto je dobré, aby každý z nás premýšľal: „Iba moja ochota pomáhať blížnemu, prejavovať mu lásku, ma robí citlivým i pred Bohom. Iba služba blížnemu mi otvára oči pre to, čo pre mňa robí Boh a ako veľmi ma miluje“^[15].

Všetci máme skúsenosť, že služba druhým si často vyžaduje z našej stany určité úsilie. „Nemyslite si (...), že je jednoduché, aby sa život stal službou. Je treba túto dobrú túžbu premeniť v skutočnosť, *pretože Božie kráľovstvo nespočíva v reči, ale v moci* (1 Kor 4,20), a neustála pomoc druhým nie je možná bez obete“^[16]. Toto úsilie, ktoré je vynakladané z lásky, je však zdrojom radosti; radosti, ktorá nikdy nemôže vzniknúť zo sebeckva.

Stručne povedané, duch služby je výrazom bratskej lásky a „bratská láska môže byť jedine nezištná, nikdy nemôže byť platbou za to, čo robí niekto druhý, alebo preddavok za to, čo od neho očakávame“^[17].

Rozsievачi pokoja a radosti

11. Jedným z prejavov ducha služby, ktorý svojim spôsobom zahŕňa i všetky ostatné, je *rozsievanie pokoja a radosti*. Keďže tento pokoj a radosť môžeme dávať iba vtedy, keď ich sami máme, a obe sú darom od Boha, najlepší spôsob, ako v nich rásť je starať sa o chvíle dôverného vzťahu s Bohom: o sviatosti a osobnú modlitbu.

V živote žiadneho človeka nechýbajú viac či menej časté, viac či menej intenzívne zármutky a utrpenia, ktoré majú tendenciu vytvárať rôzne pocity nepokoja a smútku. Sú to stavy, ktoré sa môžu objaviť v našej duši a ktoré môžeme a musíme

prekonať a znova získať radosť skrze vieru v lásku, ktorú má Boh, dnes a teraz, ku každému z nás (porovnaj 1 Jn 4,16).

Našu radosť musíme zakoreniť nie v sebe ale v Pánovi. Tak budeme mať napriek všetkému silu zabudnúť na seba a dávať druhým radosť, ktorá prichádza od Pána. V tomto zmysle môžeme čítať slová z knihy Nehemiáš, akoby boli určené aj nám: „Nermúťte sa, lebo radosť v Pánovi je vaša sila!“ (Nehemiáš 8,10).

12. V listoch, ktoré mi píšete, ma často informujete o ťažkých situáciách, ktorými prechádzate. Chcel by som byť nablízku každému z vás a sprevádzať vás pri starostlivosti o choré dieťa, o matku, ktorá je už veľmi obmedzená vekom, alebo v situáciách, ktoré zahrňajú veľké utrpenie. Snažím sa vás všetkých nosiť vo svojom srdci a myslieť na vás každý deň na svätej omši.

V týchto a mnohých ďalších situáciách pamätajte na to, že Pán požehnáva krížom a že ako nám bohatými skúsenosťami potvrdil náš Otec, „pravá láska so sebou prináša radosť: radosť, ktorá má korene v tvare kríža.“^[18]. Okrem toho, v dobre prežívanom bratstve nie sme nikdy sami: všetci spoločne - *cor unum et anima una* – nesieme sladké bremeno Pánovho kríža s vnútornou istotou, že jeho jarmo je v skutočnosti príjemné a jeho bremeno ľahké (porovnaj Mt 11, 30). V tomto zmysle sme často čítali s úprimnou túžbou prijať za svoje tieto slová svätého Josemaríu: „Dať sa do služby dušiam a zabudnúť na seba je také účinné, že to Boh odmeňuje pokorou plnou radosťou“^[19].

Rodinný život

13. Veľká väčšina z vás nežije v centrách Diela. No aj tak, ako píše náš Otec, „všetci, čo patríme do Opus

Dei, deti moje, tvoríme jeden domov: dôvod, prečo tvoríme jednu rodinu, nie je založený na materiálnej stránke spoločného života pod jednou strechou. Rovnako ako prví kresťania sme *cor unum et anima una* (Sk 4,32) a nikto v Diele nemôže nikdy pocítiť horkosť ľahostajnosti“^[20] —.

Aby táto veľká väčšina Diela, ktorá nežije v centrách – supernumerári a pridružení – mohli prijímať teplo *domova* Opus Dei a prispievať k nemu, je nutné, aby niektorí z vás – numerári a numerárky, tento domov materiálne budovali v centrách Diela, na čom sa všetci ostatní – podľa svojich možností – podieľate. Určite, centrá Diela sú veľmi užitočné, pretože umožňujú formáciu, apoštolskú činnosť atď., i keď viete, že všetky tieto veci sa realizujú aj vtedy, keď takéto centrum neexistuje, a to obzvlášť na

miestach, kde je apoštolská činnosť iba v počiatkoch.

Niekedy sa samozrejme vyskytnú situáciu súvisiace s prácou, zdravím, rodinnými povinnosťami atď., kvôli ktorým je vhodné alebo dokonca nutné, aby niektorí numerári či numerárky nebývali v centrách. To však nijako neznižuje vašu zodpovednosť a vašu oddanosť – inú, ale skutočnú – k budovaniu nášho domova.

14. V mnohých rodinách je bežné, že spolu žijú ľudia rôznych generácií (prarodičia, rodičia, deti) a rôznych pováh. Časté sú tiež rodiny s viac či menej závažnými chronickými ochoreniami. Je síce pravda, že to všetko môže niekedy viesť k rozpadu rodinného zväzku, ale je tiež pravda, že tieto a ďalšie problémy môžu často rodiny zblížiť, ak v nich panuje skutočná láska.

Dcéry a synovia moji, Diele je mnohopočetná rodina, v ktorej sú ľudia rôzneho veku a pováh a tiež chorí ľudia. Vďaka Bohu je starostlivosť a láska s akou sa snažíme starať o chorých v Diele obdivuhodnou skutočnosťou.

15. V niektorých centrách môžu nastať situácie, ktoré sú zložitejšie. Ak sa vám občas zdá, že vás rodinný život unavuje, úprimne hľadajte príčinu tejto únavy, aby ste ju odstránili: zvážte, či je to spôsobené iba nedostatkom materiálnych prostriedkov alebo prirodzenou námahou, ktorú môže starostlivosť o druhých vyžadovať, alebo je to spôsobené aj ochladením citov. Ak ide o posledný prípad, nenechajte sa prekvapiť ani odradiť. Povzbudzujem vás, aby ste s jednoduchosťou a odvahou prosili Boha, aby rozšíril vaše srdce, aby vám pomohol vidieť ho v druhých, aby ste boli naplnení radosťou ako učeníci, keď uvideli

vzkrieseného Pána: „Učeníci sa zaradovali, keď videli Pána“ (Jn 20,20).

Na druhú stranu, niekedy sa za určitým charakterom skrýva utrpenie, ktoré možno vysvetľuje tento spôsob chovania alebo jednania. Boh pozná každého z nás do hĺbky, i tých, ktorí trpia, a na všetkých sa pozerá s nežnosťou. Učme sa od Pána pozeráť sa na všetkých týmto spôsobom, chápať všetkých – naschvál vám to hovorím ešte raz – vložiť sa do situácie druhých. „Koľko strachu a koľko nebezpečenstiev môže rozptýliť skutočná láska medzi bratmi, o ktorej sa nerozpráva — pretože by to mohlo vyznieť ako profanácia —, ale ktorá vyžaruje z každej maličkosti!“^[21] —

Nikdy neprestávajme ďakovať Pánovi za domov, ktorý nám dal, s jeho bohatou rozmanitosťou osobných charakterov, sociálnych situácií a

kultúr. A zároveň cíťme zodpovednosť za to, aby sme v ňom zachovali atmosféru, ktorá sa vyznačuje „mimoriadnou jemnosťou vo vzájomnom jednaní“^[22].

V Cirkvi a vo svete

16. Starostlivosť o bratstvo je prejavom toho, že Dielo je ako súčasť Cirkvi Božou rodinou. Ak sa budeme snažiť milovať jeden druhého, chápať sa, odpúšťať si, navzájom si slúžiť, prispejeme priamo prostredníctvom spoločenstva svätých k jednote všetkých veriacich a celého ľudstva. Svätý Josemaría hovorieval, že „Hlavným apoštolátom, ktorý by sme my kresťania mali vo svete vykonávať a najlepším svedectvom viery je prispievať k tomu, aby v Cirkvi vládlo ovzdušie pravej lásky. Keď sa naozajstne nemilujeme, keď medzi nami dochádza k útokom, ohováraniam a roztržkám, kto sa bude cítiť byť priťahovaný tými, čo tvrdia,

že hlásajú radostnú zvesť
Evanjelia?“^[23]. Prosím Pána, aby sme
vždy boli nástrojmi jednoty vo
svojom vlastnom domove, v Diele, v
Cirkvi a v celej spoločnosti.

Starostlivosť o bratstvo prinesie
svetlo a teplo taktiež nášmu svetu,
ktorý je často v temnote alebo trpí
chladom a ľahostajnosťou. Naše
domovy – domovy pridružených,
domovy supernumerárov a centrá
Diela – musia byť „žiarivé a
radostné“. Otvorené domovy, do
ktorých sa môže zapojiť mnoho ľudí,
vrátane tých, ktorým teplo domova
možno chýba. Svedectvo kresťanskej
rodiny, ktorá sa snaží byť jednotná, v
ktorej si aj napriek osobným
obmedzeniam každý zachováva
ochotou odpúšťať, milovať a slúžiť,
bude pre mnohých vzorom. Tak ako
bol, je a vždy bude predovšetkým
domov Svätej rodiny v Nazarete.
Nezabúdajme na to, čo nám

hovorieval svätý Josemaría: „Patríme do tejto rodiny.“

Dobre žité bratstvo je bezprostredným apoštolátom: tak veľa ľudí uvidí lásku, ktorú k sebe navzájom prechovávame, a budú môcť povedať, to, čo sa hovorievalo o prvých kresťanoch: „pozrite sa, ako sa milujú“^[24], budú priťahovaní touto kresťanskou láskou, onou „láskou, ktorá je účasťou na nekonečnej láske, ktorou je Duch Svätý“^[25].

* * *

17. Na záver si s vami znovu prečítam slová nášho Otca: „Srdce, deti moje, vložte svoje srdce do služby jeden druhému. Keď láska prechádza Najsvätejším Srdcom Ježišovým a Najsladším Srdcom Panny Márie, bratská láska sa uskutočňuje s celou svojou ľudskou aj božskou silou. Povzbudzuje k zvládnutiu ťažkostí, uľahčuje bremeno, zaisťuje radosť v boji. Nie

je to niečo lepivé, je to niečo, čo posilňuje krídla duše, aby sa vzniesla vyššie. Bratská láska, ktorá nehľadá svoj vlastný záujem (porovnaj 1 Kor 13,5), ale uschopňuje ju k letu, aby chválila Pána v duchu ochotnej obete“^[26].

S láskou vás žehná

váš Otec

Rím, 16. februára 2023

^[1] František, *Audiencia*, 15-III-2017.

^[2] Sv. Josemaría, *Inštrukcia*, máj 1935 - september 1950, č. 75. Ďalej sú texty, v ktorých nei je citovaný autor, dielom svätého Josemaríu.

^[3] Benedikt XVI., homília, 24. IV. 2005.

^[4] *Vyhňa*, č. 454.

^[5] *Cesta*, č. 463.

[6] Svätý Gregor Velká, *Homiliæ in Evangelia*, 5, 3: PL 76, 1094 B.

[7] *List* 15, č. 169.

[8] Svätý Cyprián, *De bono patientiæ*, č. 15: PL 4, 631 C.

[9] *List* 30, č. 28.

[10] Pastiersky list, 1-XI-2019, č. 9.

[11] Ján Zlatoústý, *Comment. in Matthæum*, Homília XIX, č. 7: PG 57, 283.

[12] Porovnaj *Brázda*, č. 804.

[13] *List* 15, č. 38.

[14] AGP, knižnica, P01.

[15] Benedikt XVI., encyklika *Deus Caritas Est*, č. 18.

[16] *List* 8, č. 4.

[17] František, encyklika *Laudato si'*, č. 228.

[18] *Vyhňa*, č. 28.

[19] *List 2*, č. 15.

[20] *List 11*, č. 23.

[21] *Brázda*, č. 767.

[22] *Inštrukcia*, 1-IV-1934, č. 63.

[23] *Boží priatelia*, č. 226.

[24] Tertulián, *Apologeticum*, 39: PL 1, 471.

[25] Svätý Tomáš Akvinský, *Summa theologiae*, II-II, q. 24, a. 7 c.

[26] *List 14-II-1974*, č. 23.